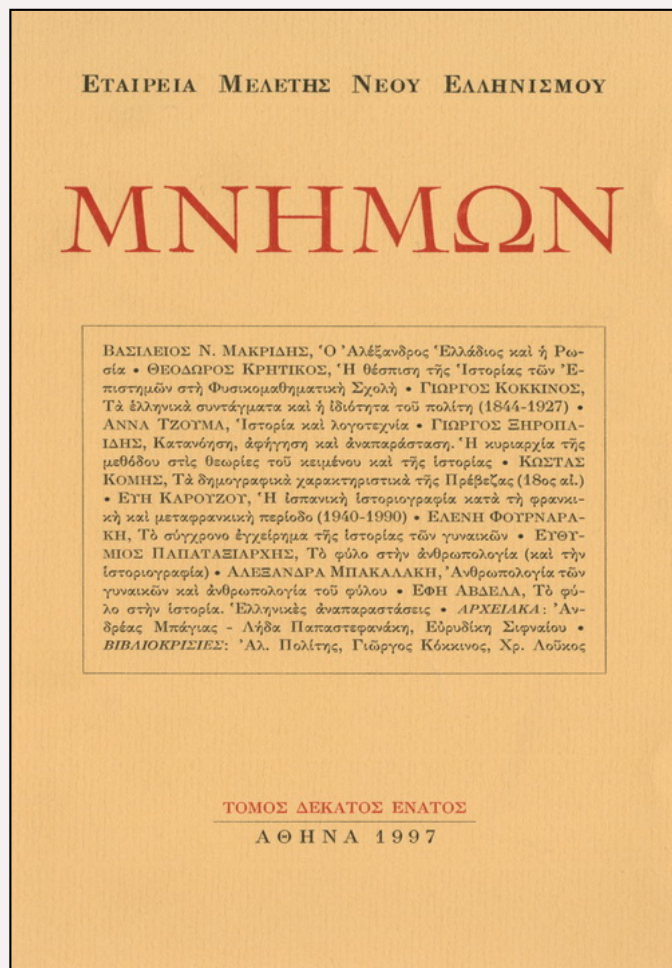

Μνήμων

Τομ. 19, 1997

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

TZOYMA ANNA

<http://dx.doi.org/10.12681/mnimon.290>

Copyright © 1997

To cite this article:

TZOYMA, A. (1997). ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. *Μνήμων*, 19, 109-121. doi:<http://dx.doi.org/10.12681/mnimon.290>

ANNA TZOTMA

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Το λογοτεχνικό προϊόν, ως επικοινωνιακό γεγονός, ως παράγωγο δηλαδή των συνθηκών που το πλαισιώνουν και του επιβάλλουν τους κώδικες της αληθοφάνειάς του, εντάσσεται στιγμιαία και διαρκώς μέσα στον ιστορικό χωρόχρονο και στις κοινωνικές πρακτικές που τον ορίζουν, αναπτύσσοντας μαζί του τριών ειδών σχέσεις, οι οποίες αποτελούν το αντικείμενο τριών επιμέρους επιστημονικών κλάδων:

1. *Της Γενετικής Ερμηνευτικής*, που ενδιαφέρεται, αφενός για την ερμηνεία των λογοτεχνικών κειμένων με βάση τα ιστορικά και κοινωνικά ερεθίσματα που συνετέλεσαν στη γέννησή τους, είτε αυτά εκφέρονται με τρόπο δηλωτικό μέσα στα κείμενα είτε όχι¹ αφετέρου για τις πολλαπλές συγχρονικά και διαχρονικά προσλήψεις, δηλαδή ερμηνευτικές ανα-γεννήσεις των λογοτεχνικών κειμένων, χάρη στους ποικίλους ιδεολογικούς μηχανισμούς που ρυθμίζουν τη διαδικασία της πρόσληψης.

2. *Της Κοινωνιολογίας της Λογοτεχνίας*, που ενδιαφέρεται για τις διατομικές συναλλαγές που προκαλεί το λογοτεχνικό φαινόμενο, είτε αυτές αφορούν την κοινωνική συμπεριφορά εξαιτίας της διακίνησης του λογοτεχνικού εντύπου¹, είτε την κοινωνική συμπεριφορά που προκαλείται από τα λογοτεχνικά περιεχόμενα².

3. *Της Ιστορίας της Λογοτεχνίας*, που εξετάζει την πορεία της εξέλιξης αυτού που θεσμικά αποκαλούμε λογοτεχνία μέσα στο χρόνο, εξέλιξη που ορίζεται από τις ιστορικές και κοινωνικές παραμέτρους, είτε αυτές αφορούν τη διαφοροποίηση των λογοτεχνικών μορφών και λειτουργιών³, είτε αφορούν τη

1. Βλ. Karl Erik Rosengren, *Sociological Aspects of the Literary System*, Natur och kultur, Stockholm 1968.

2. Βλ. Henri Zalamansky, «L'étude des contenus, étape fondamentale d'une sociologie de la littérature contemporaine», στο Robert Escarpit (éd.), *Le Littéraire et le Social. Éléments pour une sociologie de la littérature*, Flammarion, Paris 1970, σ. 119-128· Milton Albrecht (ed.), *Sociology of Art and Literature*, Duckworth, London 1970.

3. Βλ. Γιούρι Τυνιάνοφ, «Για τη λογοτεχνική εξέλιξη», *Θεωρία Λογοτεχνίας. Κείμενα των ρώσων φορμαλιστών*, Επιλογή-παρουσίαση Τσβετάν Τοντορόφ, Οδυσσεύς, Αθήνα 1995.

διαφοροποίηση της απόκλισης ανάμεσα στον ορίζοντα αναμονής των αναγνωστών (όπως έχει διαμορφωθεί από τον αισθητικό κανόνα που έχει επιβάλει η πλησιέστερη χρονικά λογοτεχνική παράδοση) και στον λογοτεχνικό ορίζοντα της προσφερόμενης νέας λογοτεχνικής παραγωγής⁴, είτε αφορούν την υιοθέτηση και επιβολή ως νέου λογοτεχνικού κανόνα μιας από τις κατευθύνσεις της νέας λογοτεχνικής παραγωγής από μια συγκεκριμένη αναγνωστική ομάδα, που διαφοροποιείται από τις άλλες εξαιτίας των συγκεκριμένων λογοτεχνικών της προτιμήσεων, δηλαδή της ερμηνευτικής της πρόσληψης⁵.

Οι τρεις αυτές κατευθύνσεις του επιστημονικού προβληματισμού, που εκτίθενται εδώ χωριστά για μεθοδολογικούς λόγους, στην πραγματικότητα επικαλύπτονται και ηγεμονεύονται από την πρώτη κατεύθυνση, αφού προϋπόθεση κάθε επικοινωνιακού γεγονότος είναι η ερμηνευτική διαδικασία.

Θα προχωρήσω λοιπόν στην εξέταση των προβλημάτων που στοιχειοθετούν τη Γενετική Ερμηνευτική και θα θέσω εξ αρχής τις δύο προϋποθέσεις που θα ορίσουν αυτήν την παρουσίαση:

A. Μια πρώτη προϋπόθεση τακτικής, που συνίσταται στο ότι αυτή η εισήγηση αποσκοπεί να εκθέσει τα προβλήματα και όχι να παρουσιάσει λύσεις ή να πάρει θέση, για τον απλό λόγο ότι η οποιαδήποτε θέση, που θα σήμαινε ταυτόχρονα και απόρριψη άλλων εξίσου σοβαρών θέσεων, θα ήταν μεροληπτική.

B. Μια δεύτερη προϋπόθεση επιστημολογική που στηρίζει μια τέτοια απορητική προσέγγιση, απορρέει από τη μεταφορά των αρχών της αναλυτικής επιστημολογίας στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Σύμφωνα λοιπόν με την έννοια του Παραδείγματος, όπως διατυπώθηκε από τον Thomas Kuhn, μια επιστημονική επιχειρηματολογία και τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει εξαρτώνται απολύτως από τους προϋποθετικούς όρους που στηρίζουν τη συγκεκριμένη θεωρία που επιλέγουμε, πάνω στις αρχές της οποίας βασίζουμε την προσέγγισή μας. Πράγμα που σημαίνει ότι, εφόσον μια θεωρία είναι συντεταγμένη, το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει δεν είναι ούτε πιο ορθό ούτε πιο λανθασμένο από τα συμπεράσματα άλλων θεωριών, είναι απλώς άλλο και μερικό. Οφείλω λοιπόν να διευκρινίσω ότι θα κινηθώ μέσα στο Ερμηνευτικό Παράδειγμα όπως το ορίζουν οι προϋποθετικές αρχές της δομικής σημειολογίας και όχι μέσα στο Παράδειγμα όπως το ορίζουν οι προϋποθετικές αρχές του αποδομισμού, παρόλο που, στο μέτρο που δεν υπάρχει ασυμβατότητα επιστημολογική, θα αναφερθώ και στις θέσεις αυτού του τελευταίου.

4. Βλ. Felix Vodička, «Die Literaturgeschichte, ihre Probleme und Aufgaben», *Die Struktur der literarischen Entwicklung*, Fink Verlag, München 1976, σ. 30-86.

5. Βλ. Hans Robert Jauss, «L'histoire de la littérature: un défi à la théorie littéraire», *Pour une esthétique de la réception*, Gallimard, Paris 1978.

ΓΕΝΕΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ

1. Το καταστατικό του υλικού σημειακού πεδίου: το κείμενο στο επίπεδο της γραφής.

Προκειμένου να προχωρήσουμε σε μια ερμηνευτική των λογοτεχνικών κειμένων με βάση τις ιστορικές και κοινωνικές παραμέτρους μέσα στις οποίες γεννώνται και στα ερεθίσματα των οποίων ανταποκρίνονται, προκειμένου δηλαδή να απαντήσουμε στο ερώτημα ποια πραγματολογική αναγκαιότητα τα δημιουργήσει, οφείλουμε να διαλευκάνουμε τρία βασικά σημεία που συστήνουν το σημειακό καταστατικό τόσο του λογοτεχνικού κειμένου ως υλικού σημείου, όσο και της σχέσης του με την εξωκειμενική πραγματικότητα:

- Α. Τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του λογοτεχνικού κειμένου.
- Β. Τον τρόπο που πραγματοποιείται η σύνδεση της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας με το λογοτεχνικό κείμενο.
- Γ. Τη μορφή που προσλαμβάνει το πραγματολογικό γεγονός όταν γίνει λογοτεχνική πραγματικότητα.

Η διαλεύκανση αυτή θα βοηθήσει στην κατάρριψη της μιμητικής, αντανακλαστικής λειτουργίας της λογοτεχνίας ως προς τον κόσμο των αντικειμένων, όπως διατυπώθηκε από τον Πλάτωνα (αλλά και τον Auerbach⁶) και όπως επικράτησε ως ερμηνευτική τακτική όλων τον 19ο και στις αρχές του 20ού αι. μέσα από τον ιστορικό θετικισμό (Taine⁷) και τις μαρξιστικές θεωρίες των τριών κατευθύνσεων⁸.

Α. Η ειδοποιός διαφορά του λογοτεχνικού κειμένου, αυτό που το διαφοροποιεί από τα άλλα επικοινωνιακά κείμενα, αποτέλεσε το σταθερό σημείο αναφοράς όλων των μορφοκρατικών/σημειωτικών θεωριών του 20ού αι. που εντάσσουν την προβληματική τους στην παράδοση του μοντερνισμού.

Κατ' αρχάς οι ρώσοι φορμαλιστές (Jakobson⁹) και στη συνέχεια οι δομο-

6. Βλ. Erich Auerbach, *Mimesis. La représentation de la réalité dans la littérature occidentale* (1946), Gallimard, Paris 1968.

7. Βλ. Hippolyte Taine, *Essais de critique et d'histoire*, Hachette, Paris 1858.

8. Βλ. Gheorghe Plechanov, *L'Art et la Vie Sociale*, Ed. Sociales, Paris 1949 [= «Η τέχνη και η κοινωνική ζωή», *Αισθητική*, μετ. Τάσος Βουρνάς, εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα χ.χ.]. Georg Lukács, *Problèmes du réalisme*, L'Arche, Paris 1975· Lucien Goldmann, *Le Dieu caché*, Gallimard, Paris 1959.

9. Βλ. Roman Jakobson, «Linguistique et poétique», *Essais de linguistique générale*, τ. I, Minuit, Paris 1963, σ. 209-240 [= «Γλωσσολογία και Ποιητική», μετ. Άρη Μπερλή, *Σπείρα* 1 (1975) 30-67].

λόγοι της Πράγας (Mukařovský)¹⁰, οι δομολόγοι της Σχολής του Παρισιού (Barthes¹¹, Greimas¹², Rastier¹³, Eco¹⁴), οι εκπρόσωποι της Κριτικής Σχολής της Φραγκφούρτης (Adorno¹⁵, Horkheimer¹⁶), οι ρώσοι σημειωτιστές που βασίζονται στη θεωρία της πληροφορικής και οι εμπνεόμενοι από αυτούς (Kristeva¹⁷), καθώς και οι θεωρητικοί της αναγνωστικής λειτουργίας (Steinmetz¹⁸) θα τονίσουν επανειλημμένα χρησιμοποιώντας μια ορολογία που εκτείνεται από τη γλωσσολογία στην κυβερνητική, στην πληροφορική και στη φυσική, τον αυξημένο βαθμό της συνδηλωτικής λειτουργίας των λογοτεχνικών κειμένων (έναντι του αυξημένου βαθμού της δηλωτικής λειτουργίας των άλλων επικοινωνιακών κειμένων), αποτέλεσμα της διαφορούμενης σχέσης των σημημικών τους ισοτόπων (Greimas¹⁹, Rastier²⁰).

Έτσι, η αισθητική λειτουργία της λογοτεχνικής γραφής θα τοποθετηθεί στην πολυσημία της, στην τάση της να μην εξαντλεί την εντροπία της, να μην παραπέμπει σε ένα νόημα αλλά σε ένα «πεδίο σημασιών» (Eco²¹). Λόγος διαφορούμενος και αινιγματικός (Adorno²²) χάρη στην αυτοαναφορικότητά του, εξαιτίας της οποίας διπλασιάζεται και τριπλασιάζεται η σημασία του χάρη στις προβολές και αντιθέσεις του (Σκλόφσκι²³), ο λογοτεχνικός λόγος παραμένει πάντα εχθρικός στην εννοιολογική μονοσημία, εξ ορισμού πληροφοριακή. Καταλήγουμε λοιπόν σε μια πρώτη διαπίστωση: η έννοια της αντανάκλασης του εξω-

10. Βλ. Jan Mukařovský, «L'art comme fait sémiologique», *Actes du huitième congrès international de philosophie à Prague, 2-7 septembre 1934*, Prague 1936, σ. 1065-1072 [= «Η τέχνη σαν σημειολογικό γεγονός», *Δοκίμια για την αισθητική*, μετ. Βιβή Μαυλοπούλου, Οδυσσέας, Αθήνα χ.χ.].

11. Βλ. Roland Barthes, *S/Z*, Seuil, Paris 1970.

12. Βλ. Algirdas Julien Greimas, «L'isotopie du discours», *Sémiotique structurale*, PUF, Paris 1986, σ. 69-98.

13. Βλ. François Rastier, «Systématique des isotopies», *Essais de sémiotique poétique*, Larousse, Paris 1972, σ. 80-106.

14. Βλ. Umberto Eco, *L'oeuvre ouverte*, [1962], Seuil, Paris 1965.

15. Βλ. T. W. Adorno, *Théorie esthétique*, Klincksieck, Paris 1974.

16. Βλ. M. Horkheimer, T. W. Adorno, *Dialektik der Aufklärung*, Fischer, Frankfurt am Main 1969.

17. Βλ. Julia Kristeva, «Problèmes de la structure du texte», *Nouvelle critique*, avril 1968, σ. 55.

18. Βλ. Horst Steinmetz, «Réception et Interprétation», *Théorie de la littérature (Ouvrage présenté par A. Kibédi Varga)*, Picard, Paris 1981, σ. 193-209.

19. Βλ. Greimas, *ό.π.*

20. Βλ. Rastier, *ό.π.*

21. Βλ. Eco, *ό.π.*

22. Βλ. Adorno, *ό.π.*

23. Βλ. Βίκτορ Σκλόφσκι, «Η τέχνη ως τεχνική», *Θεωρία Λογοτεχνίας. Κείμενα των ρώσων φορμαλιστών*, *ό.π.*

κειμενικού από το κειμενικό, αποτέλεσμα της άποψης των μη σημειωτικών θεωριών ότι ο λογοτεχνικός λόγος συμπεριφέρεται ως δηλωτικός, υπονομεύεται.

Β. Αλλά η θεωρία της αντανάκλασης θα υπονομευθεί άλλη μια φορά εξαιτίας της αδυναμίας της να αιτιολογήσει επιστημονικά την αρχή της.

Σύμφωνα με την αντανάκλαστική, μιμητική αντίληψη, τα ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα που αποτελούν το ερέθισμα για τη δημιουργία ενός λογοτεχνικού κόσμου και κατά συνέπεια αποτελούν την εξήγηση της αναγκαιότητάς της, αντανακλώνται είτε στο επίπεδο των ρητών περιεχομένων, είτε στο επίπεδο της κοσμοθεωρίας του μυθιστορηματικού κόσμου (Taine), είτε στο επίπεδο της συνεκτικής αντίληψης που δεσμεύει ρόλους και καταστάσεις (Lucács), είτε, τέλος, συνιστούν ένα ομολογούν μέγεθος προς τις δομές περιεχομένου του κειμένου (Goldmann).

Ωστόσο, ο άμεσος συσχετισμός των κειμενικών δομών, που ανήκουν στο χώρο της σημείωσης, δηλαδή του συμβολικού, με τα εξωκειμενικά δεδομένα, που ανήκουν στο χώρο των συμβάντων, δηλαδή του βιωματικού, δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί γιατί προσκρούει και παραβιάζει την αρχή του ισομορφισμού. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, δύο ετερογενείς πραγματικότητες δεν μπορούν να έρθουν σε κανενός είδους άμεσο συσχετισμό, δεν μπορούν άμεσα να συναλλαχθούν ως κατηγορίες, πολύ περισσότερο δεν μπορεί να ερμηνευθεί η μια μέσα από την άλλη. Για να επιτευχθεί αυτό οφείλουμε να αναδείξουμε ένα τρίτο μέγεθος το οποίο να είναι και στις δύο κοινό, έτσι ώστε ο συσχετισμός τους να γίνει ως προς αυτό το τελευταίο, δηλαδή έμμεσα.

Προκειμένου δηλαδή να γίνει δυνατή η μετάβαση ενός γεγονότος ή μιας κατάστασης από το χώρο της πραγματικότητας σε ένα σημειακό σύστημα, επιβάλλεται η μεταγραφή τους στη σημειακή «γλώσσα» αυτού του συστήματος και η με αυτόν τον τρόπο εξομείωση των επιπέδων τους. Έτσι, για να περάσει μια ιστορική ή/και κοινωνική πραγματικότητα μέσα στη λογοτεχνία, απαιτείται η έκπτωσή της από το χώρο του γεγονότος και η μετάταξή της στο χώρο της λογοτεχνικής σημείωσης, δηλαδή στις μορφές και στις συμβάσεις που ορίζουν το λογοτέχνημα ως ιδιαίτερο έργο με τη γλώσσα και πάνω στη γλώσσα. Είναι λοιπόν μέσα από τη μεσολάβηση της γλώσσας που το εξωκειμενικό επικοινωνεί με το λογοτεχνικό γεγονός, αφού η ιστορική, κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα μόνο ως γλωσσική διατύπωση μπορεί να περάσει μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο.

Την αναγκαία διαμεσολάβηση της γλώσσας ανάμεσα στην εξωκειμενική και την κειμενική πραγματικότητα είχαν επισημάνει τόσο οι ρώσοι φορμαλιστές στο γύρισμα του αιώνα, όσο και οι τσέχοι δομολόγοι.

Στο ερώτημα που έθεσαν οι φορμαλιστές «πώς και ως προς τι η κοινωνική ζωή συσχετίζεται με τη λογοτεχνία», ο Τυνιανόφ απαντάει το 1927: «Η συνάρτηση αυτή λογοτεχνικής σειράς και κοινωνικής σειράς γίνεται μέσα από

τη γλωσσική δραστηριότητα, η λογοτεχνία έχει σε σχέση προς την κοινωνική ζωή μια λεκτική λειτουργία²⁴.

Και στο 8ο Διεθνές Συνέδριο Φιλοσοφίας στην Πράγα το 1934, ο Mukařovský θα υπογραμμίσει τη διπλή φύση του λογοτεχνικού σημείου: την αυτονομία του αφενός, χάρη στην αυτοαναφορική του λειτουργία, και την επικοινωνιακή του φύση αφετέρου, αποτέλεσμα της σχέσης του με την πραγματικότητα μέσα από τη γλώσσα και το λόγο. Ξεκινώντας από την ιδέα ότι το λογοτεχνικό κείμενο ως σημαίνουσα πρακτική διαμεσολαβείται αναγκαστικά από τις κοινωνικές, πολιτισμικές και οικονομικές δομές, ο Mukařovský τοποθετεί το λογοτεχνικό κείμενο μέσα στην ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα, εννοούμενων ως γλωσσικών εκφορών. Μεταθέτει έτσι το πρόβλημα από το εξωτερικό στο εσωτερικό του κειμένου, θεωρουμένου εφεξής ως κοινωνιογλωσσικής κατάστασης οργανωμένης σε προσανατολισμένο λόγο.

Την ίδια μετάθεση της ιστορικής πραγματικότητας ως κοινωνιογλωσσικής κατάστασης στο εσωτερικό του λογοτεχνικού κειμένου επιχειρεί και ο M. Bakhtine. Όπως πρώτος υποστήριξε στο έργο *Μαρξισμός και φιλοσοφία της γλώσσας*, και απέδειξε στη μελέτη του για τον Ντοστογιέφσκη²⁵, η γλώσσα δεν υπερίπταται των εξωτερικών καθορισμών, δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερη. Όχι μόνο στο επίπεδο της «ομιλίας» αλλά στην ίδια της τη σύσταση αποτυπώνει τις κοινωνικές συγκρούσεις και τις ιστορικές μεταβολές. Έτσι τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα παριστάνονται μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο με τη μορφή γλωσσικών σημείων, δηλαδή ως κοινωνιογλωσσική κατάσταση. Είναι λοιπόν σ' αυτό το κοινωνιογλωσσικό επίπεδο που πρέπει να αναζητηθούν οι ιστορικές και κοινωνικές εγγραφές του λογοτεχνικού κειμένου και όχι στην αυθαίρετη αντιβολή τους με την ετερογενή πραγματικότητα.

Παράλληλα και σε αντίθεση προς τον Mukařovský που αντιμετώπιζε την κειμενική δομή ως ανταποκρινόμενη σε μια κοινωνία με σχετική ομοιογένεια, ο Bakhtine υποστήριξε ότι το λογοτεχνικό κείμενο αναπαριστά τις διαμάχες των ποικίλων κοινωνικών ομάδων στο επίπεδο των κοινωνιογλωσσικών εκφορών, οι οποίες βρίσκονται σε σχέση διαλογική. Την ίδια θέση θα υποστηρίξει αργότερα η Kristeva με τη θεωρία της διακειμενικότητας και του ιδεολογήματος στο οποίο συγκλίνει η αφομοίωση και μετατροπή των ποικίλων κοινωνικών γλωσσικών εκφερομένων του κειμένου²⁶, ενώ οι Greimas και Courtès

24. Βλ. Γιούρι Τυνιανόφ, «Για τη λογοτεχνική εξέλιξη», *Θεωρία Λογοτεχνίας. Κείμενα των ρώσων φορμαλιστών*, ό.π., σ. 146.

25. Βλ. Mikhaïl Bakhtine, *Le Marxisme et la philosophie du langage*, [1929], éd. de Minuit, Paris 1977· του ίδιου, *La poétique de Dostoïevski* [1929], Seuil, Paris 1970.

26. Βλ. Julia Kristeva, *Le texte du roman (Approche sémiologique d'une structure discursive transformationnelle)*, Mouton, La Hague 1970.

θα συγκεκριμενοποιήσουν τα παραπάνω γλωσσικά εκφερόμενα σε κοινωνιολόγους, τον ορισμό και την τυπολογία των οποίων θα προτείνουν²⁷.

Συμπερασματικά: Η ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα δεν μπορεί να έρθει σε συσχετισμό με το λογοτεχνικό κείμενο παρά μόνο εάν αντιμετωπισθεί ως γλωσσική κατάσταση.

1. Γιατί η Ιστορία αφενός γίνεται προσιτή στη γνώση μόνον ως γραπτό ή προφορικό κείμενο (πηγές), το οποίο ο ιστορικός καλείται να ερμηνεύσει, δηλαδή να οργανώσει σε συντακτικο-σημασιολογική ενότητα.

Τον αποφασιστικό ρόλο της γλώσσας και ιδιαίτερα των αφηγηματικών τρόπων που οργανώνουν, περιγράφουν και νοηματοδοτούν το εμπειρικό συμβάν οδηγώντας το έτσι σε κείμενο, δηλαδή σε Ιστορία, θα επαναλάβουν και οι θεωρητικοί του αποδομισμού. Τόσο ο Hayden White²⁸ όσο και ο Dominick La Capra²⁹ θα υποστηρίξουν ότι κάθε προσπάθεια που γίνεται να περιγράψουμε εμπειρικά γεγονότα στηρίζεται σε αφηγηματικούς τρόπους, οι οποίοι με τη σειρά τους δομούνται πάνω σε μια μορφή φαντασίας που ρυθμίζεται από ιδεολογικά συμφραζόμενα. Κατά συνέπεια, η ιστορική πραγματικότητα είναι πάντα μια αφηγηματική κατασκευή, ένα κείμενο του οποίου ο προσανατολισμός υπακούει σε μια φιλοσοφική προοπτική. Με αυτή την έννοια το ιστορικό κείμενο δεν μπορεί να διαχωριστεί ρητά ούτε από το λογοτεχνικό κείμενο με το οποίο το συνδέουν οι αφηγηματικές στρατηγικές και οι ρητορικοί τρόποι, αλλά ούτε και από το φιλοσοφικό κείμενο που περιέχεται μέσα στο ιστορικό κείμενο ως δομή βάσης, αφού του παρέχει την εννοιολογική/ιδεολογική αποσκευή σύμφωνα με την οποία θα οργανώσει τα γεγονότα σε λόγο³⁰. Αλλά δεν μπορεί να διαχωριστεί ρητά ούτε από το λόγο άλλων επιστημονικών κλάδων οι οποίοι επαναπροσδιορίζουν τα επίπεδα και τα όρια της γλώσσας. Ο στοχασμός για τα όρια της γλώσσας συνεπιδύρει και τον στοχασμό για τα όρια και τη διεύρυνση της ιστορίας. Όπως υποστηρίζει ο La Capra, συνεπικουρώντας τις απόψεις του White, η μελέτη της ιστορίας πρέπει να είναι η μελέτη της γλώσσας της ως

27. Βλ. A. J. Greimas, J. Courtès, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, τ. 1, Hachette, Paris 1979, σ. 354.

28. Στα έργα *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Baltimore 1978· *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987· *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore 1973.

29. Στα έργα *Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language*, Ithaca, N. York 1983· *History and Criticism*, Ithaca, N. York 1985.

30. «Η βασική διαφορά ανάμεσα στην Ιστορία και στη Φιλοσοφία της Ιστορίας είναι ότι η τελευταία προσφέρει την εννοιολογική αποσκευή με την οποία τα γεγονότα δομούνται σε λόγο στην επιφάνεια του [ιστορικού] κειμένου, ενώ η Ιστορία μεταφέρει αυτήν την εννοιολογική αποσκευή στο εσωτερικό της αφήγής της, όπου της χρησιμεύει ως κρυφή και υποβολιμαία δομική στρατηγική». Βλ. White, *Tropics of Discourse*, ό.π., σ. 127.

κειμένου, παρόλο που αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να βλέπουμε τον κόσμο ως γλώσσα (γλωσσικός ιμπεριαλισμός) ή τη γλώσσα απλά ως αντανάκλαση του κόσμου (αναγωγική αναφορικότητα)³¹.

Αυτό στο οποίο συμπίπτουν οι απόψεις των θεωρητικών της δομικής και της αποδομικής θεωρίας είναι ότι οι ίδιες αφηγηματικές και οντολογικές δομές που στηρίζουν την αντίληψή μας για την πραγματικότητα προϋποτίθενται και για τη γραφή της ιστορίας ως κειμένου. Κατά συνέπεια, η βασική δομή της στρατηγικής της αφήγησης καθορίζει και τη σημασιολογική οργάνωση των επιμέρους εμπειρικών πραγματικοτήτων, αλλά και τη βαρύτητα που προσλαμβάνει η καθεμιά από αυτές μέσα στην ιστορία. Παράλληλα, οι τρόποι που συγκροτείται η ιστορία σε αφήγηση, οι τρόποι δηλαδή με τους οποίους ιδιοποιείται ο ιστορικός το απόμακρο παρελθόν και το κάνει οικείο, εντάσσονται μέσα στους πολιτισμικούς κώδικες της κάθε εποχής. Τα γεγονότα αναπαριστώνται ανάλογα με τις χρήσεις της μεταφοράς και τους κώδικες της αληθοφάνειας που οι ποικίλες πολιτισμικές ομάδες μεταχειρίζονται προκειμένου να συστήσουν σε λόγο τη σχέση τους με την πραγματικότητα.

Δεν είναι λοιπόν ως πράξη ζωής που περνάει η Ιστορία μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο, αλλά ως ιδιαίτερη κειμενική οργάνωση. Αυτό σημαίνει ότι η «σωστή» ιστορική αναπαράσταση είναι μια ουτοπία και ότι το «πραγματικό» ιστορικό πλαίσιο είναι μια αφήγηση, μια άποψη για το πραγματικά συμβεβηκός, αφού η Ιστορία ως κείμενο είναι:

α) *προϊόν παραγωγής*: ο ιστορικός είναι υποχρεωμένος να επιλέξει τόσο τις πηγές του (που από τη φύση τους είναι αποσπασματικές, συντεταγμένες σε αφήγημα και συχνά ιδεοληπτικές), όσο και την ποσότητα των πληροφοριών που θα δώσει και η επιλογή αυτή ορίζεται από ιδεολογικούς μηχανισμούς. Παράλληλα είναι υποχρεωμένος να καταφύγει σε ένα τρόπο παρουσίασης της αιτιολογικής σύνδεσης των γεγονότων, αφού από τα ίδια δεδομένα πολλές αιτιολογικές αφηγήσεις είναι δυνατές. Έτσι, ένα ιστορικό γεγονός, π.χ. μια στρατιωτική ή εκλογική ήττα και οι πολιτικές της επιπτώσεις μπορεί να ερμηνευθούν, δηλαδή να συγκροτηθούν σε ιστορική αφήγηση, μόνον εντασόμενες μέσα σε ιδεολογικά συστήματα (καπιταλισμός, φιλελευθερισμός, διαλεκτικός μαρξισμός, μηχανιστικά αντανάκλαστική οικονομική θεωρία μαρξισμού-λενινισμού) που θα δώσουν στην ιστορική αφήγηση συνέπεια και αληθοφάνεια. Μέσα στο σκεπτικό αυτό, η παραδοσιακή διχοτόμηση κείμενο/αναφορική πραγματικότητα αναιρείται και μαζί της αναιρείται και η αναγωγή της ιστορικής πραγματικότητας σε εξωκειμενικά συμφραζόμενα. Η διχοτόμηση του κειμένου από τα συμφραζόμενά του παραπέμπει στην αντίληψη ότι το ιστορικό κείμενο λειτουργεί ως μαρτυρία περιγράφοντας όσο πιο πιστά μπορεί μια εξωγλωσσική πραγματικότητα

31. Βλ. La Capra, *Rethinking Intellectual History*, ό.π., σ. 19, 85-86.

που είναι αυτή των κοινωνικών και λοιπών πραγματολογικών συμφραζομένων, ενώ παράλληλα απομακρύνει την προσοχή της κριτικής από το γεγονός ότι η εξωγλωσσική πραγματικότητα είναι ήδη διαμορφωμένη από κειμενικές διαδικασίες που οι ιστορικοί καλούνται να ερμηνεύσουν. Η κοινή πεποίθηση για τη διάκριση μεταξύ κειμένου και συμφραζομένων δεν ευσταθεί για τον απλό λόγο ότι «το παρελθόν φθάνει μέχρις εμάς με τη μορφή κειμένων, κειμενικών καταλοίπων-αναμνήσεων, αναφορών, δημοσιευμάτων, αρχείων κ.λπ.»³², των οποίων η ανάγνωση και ερμηνεία δημιουργεί προβλήματα το ίδιο δυσεπίλυτα με αυτά των πιο περίπλοκων γραπτών κειμένων.

β) αποτέλεσμα πρόσληψης: ανάμεσα στη σύνθεση των γεγονότων από τον ιστορικό και στην εναπόθεσή τους μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο μεσολαβεί η δεκτικότητα της πρόσληψης του μυθιστοριογράφου, δεκτικότητα που δηλώνει κυρίως τις εθνολογικοπολιτισμικές συνθήκες που μεσολαβούν ανάμεσα στον άνθρωπο και στα κείμενα και που ευνοούν ή παραχαράσσουν, στρέφουν προς τη μία ή την άλλη νοηματική κατεύθυνση, την πρόσληψή τους.

2. Γιατί η Ιστορία, αφετέρου, αποτελούμενη από ιδεολογικούς σχηματισμούς, όπως εκφράζονται μέσα από τις κοινωνικές και οικονομικές τάξεις, τις πολιτικές πεποιθήσεις και τις πολιτισμικές συμπεριφορές, μπορεί να παρασταθεί μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο μόνον ως κοινωνιογλωσσική κατάσταση.

Γ. Αλλά η θεωρία της αντανάκλαστικής λειτουργίας των λογοτεχνικών κειμένων θα υπονομευθεί για μια τελευταία φορά εξαιτίας της ιδιαίτερης μορφής που προσλαμβάνει το πραγματολογικό γεγονός όταν γίνει λογοτεχνική πραγματικότητα. Η γλώσσα δεν μπορεί να εικονοποιήσει, δηλαδή να δημιουργήσει την πραγματικότητα παρά σημαίνοντάς την, αρθρώνοντάς την και αυτή η άρθρωση είναι ένα σύστημα μορφών. Έτσι, η παραγωγική λειτουργία της λογοτεχνικής γραφής, αφενός θέτει ένα σύστημα χαρακτηρισμένων ιδεολογικά σημείων, αφετέρου, μέσα από τη διαδικασία αισθητικοποίησης, δηλαδή την επανάληψη σε μορφικούς συνδυασμούς αυτών των σημείων παράγει νέα σημεία, δηλαδή νόημα. Ταυτόχρονα, όμως, χάρη στη συνδηλωτική λειτουργία της αισθητικής διαδικασίας, τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά λεκτικά σημεία, υποτάσσοντας την αρχική σημασιολογική τους αυτονομία στην προοπτική του μορφικού συστήματος του κειμένου, αποβάλλουν την ιδεολογική τους διάσταση, μετατρέποντάς τα έτσι σε «όργανα» των προθέσεων του κειμένου. Αλλά «σπάζοντας» με την ένταξή τους σε κάποιο μορφικό σχήμα την «υπακοή» τους στις ιδεολογικές επιταγές του συστήματος που τα παρήγαγε, το προδίνουν από μέσα και αυτομάτως το καταγγέλλουν ως ιδεολογικό. Όπως απέδειξαν τόσο οι θεωρητικοί της Πράγας όσο και οι Adorno και Horkheimer, σ' αυτήν ακριβώς την αυτοαναφορικότητα, τη «μιμητική» του λόγου προς τον εαυτό του λειτουρ-

32. Πβ. La Carpa, *History and Criticism*, ό.π., σ. 128.

γία της αισθητικής διαδικασίας, οφείλεται η κριτική διάσταση του λογοτεχνικού κειμένου απέναντι στην ιδεολογία της κοινωνικής πραγματικότητας στην οποία παραπέμπει: ενώ δηλαδή την περιέχει δεν την παρέχει. Η κριτική της κοινωνικής πραγματικότητας γίνεται έτσι μέσα από την ιδεολογία ενός ύφους, αυτού του ίδιου προσδιορισμένου από την ιδεολογία που αμφισβητεί. Η αδυναμία του αισθητικού χαρακτήρα της γραφής να μεταφραστεί σε μονόσημο λόγο, αποκαλύπτει την κοινωνιοκριτική του διάσταση: η ταύτιση του κειμένου με τον εαυτό του γίνεται μη-ταύτιση με το λόγο της ιδεολογίας. Με αυτόν τον τρόπο το κείμενο προχωρεί στην κριτική της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας που περιλαμβάνει, μέσα από τον ιδεογραμμικό προσανατολισμό των μορφών του, δηλαδή του ύφους του. Περιέχουσα και εξαρτημένη από τις κοινωνικές δομές και ταυτόχρονα στο περιθώριο αυτών αφού τις αισθητικοποιεί, η λογοτεχνία είναι πράξη κριτική και αντιδραστική ως προς τα ιστορικά και κοινωνικά συμφραζόμενα στα οποία αναφέρεται. Άρα, λοιπόν, μια γενετική ερμηνευτική στο επίπεδο του υλικού σημείου συνίσταται:

α) στην αναγνώριση των ιδεολογικά φορτισμένων εγγραφών του κειμένου, είτε πρόκειται για παράσταση ιστορικών γεγονότων είτε για κοινωνιογλωσσικές σημάνσεις της πραγματικότητας, και

β) στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο οι παραπάνω εγγραφές χορογραφούνται μέσα στο κείμενο, δηλαδή συνυπάρχουν και μεταβάλλονται από το μορφικό σύστημα του κειμένου στην πορεία του προς την παραγωγή ενός προσανατολισμένου λόγου. Στην πορεία αυτή του λογοτεχνικού κειμένου που στοχεύει στη σχέση του λόγου προς τον κόσμο μέσα από τη σχέση του λόγου προς τη γλώσσα, διαβάζει η σύγχρονη σημειωτική την αναγκαιότητα που το υπαγόρευσε, δηλαδή την κριτική, αξιολογική του στάση απέναντι στο ερέθισμα που το προκάλεσε.

2. Το καταστατικό του αισθητικού αντικειμένου: το κείμενο στο επίπεδο της ανάγνωσης.

Ωστόσο, το πρόβλημα της ιστορικής και κοινωνικής προσέγγισης περιπλέκεται ακόμη περισσότερο όταν η εστίαση μετατοπιστεί από το κείμενο ως γραφή στο κείμενο ως ανάγνωση, δηλαδή από τη γέννηση στις ανα-γεννήσεις του. Η μετατόπιση αυτή μας φέρνει αντιμέτωπους με δύο επικαλυπτόμενα προβλήματα:

A. Τις παραμέτρους της σημασιολογικής μεταβολής του κειμένου.

B. Τη χωροθεσία των εξωκειμενικών αναφορών εντός και εκτός του κειμένου.

A. Το πρόβλημα των σημασιολογικών μεταβολών του κειμένου σχετίζεται με τη διπλή σημειολογική του φύση.

Πρώτοι οι δομολόγοι της Πράγας και ιδιαίτερα οι J. Mukařovský και F. Vodička διατύπωσαν τη θέση ότι το λογοτεχνικό κείμενο, ως σημειολογικό

γεγονός αποτελείται ταυτόχρονα από ένα υλικό, αυτόνομο, πολυσημικό σύμβολο και αφετέρου από διαφορετικές κάθε φορά συγκεκριμενοποιήσεις, δηλαδή ερμηνείες αυτού του συμβόλου από τη συλλογική συνείδηση της κοινωνικής ομάδας που το αποδέχεται. Αυτές τις διαφορετικές κάθε φορά συγκεκριμενοποιήσεις ονόμασαν αισθητικό αντικείμενο³³, έννοια που επρόκειτο να κάνει θριαμβευτική και πολυτάραχη καριέρα, τόσο στα κείμενα που θεωρητικοποιούν τη διαδικασία της πρόσληψης και της αναγνωστικής ανταπόκρισης, όσο και σ' εκείνα που ασχολούνται με τις φιλοσοφικές προϋποθέσεις της κατανόησης, του προβληματισμού που διαμορφώνεται με το σχίσμα της Ερμηνευτικής στα 1900³⁴.

Από τη θεωρία των σημασιολογικών απροσδιοριστιών του λογοτεχνικού κειμένου, όπως διατυπώθηκε από τον R. Ingarden³⁵, που συνιστούν το σημασιολογικό του «άνοιγμα» και το υποβάλλουν σε μια μεταβλητή πραγματοποίηση, δηλαδή ερμηνεία, από τις ποικίλες αναγνωστικές ομάδες, το μοτίβο των μετερμηνειών με τα επιμέρους προβλήματα που δημιουργεί, κυριολεκτικά θα σαρώσει τις βεβαιότητες της δομικής θεωρίας για την ύπαρξη μιας εφάπαξ νοηματικής και αξιολογικής θέσης των λογοτεχνικών κειμένων. Ο προβληματισμός αυτός, είτε ξεκινώντας από το επίπεδο των διαφορούμενων σημασιολογικών διπλοκών του κειμένου (Eco³⁶), είτε αναφερόμενος στην πληροφοριακή διάδραση κειμενικών σημείων/αναγνωστικής επάρκειας που συμβαίνει κατά την αναγνωστική διαδικασία (Iser³⁷, Jurt³⁸, Leenhardt, Jozsa³⁹), είτε σχετιζόμενος με την προβληματική του διπλού ορίζοντα (κειμένου/αναγνώστη) και της διπλής του υπόστασης (ιστορικής/αισθητικής) που ορίζει την προσλαμβάνουσα διαδι-

33. Βλ. Mukařovský, «L'art comme fait sémiologique», ό.π.

34. Είναι η χρονιά που δημοσιεύεται το δοκίμιο του W. Dilthey «Αρχή και εξέλιξη της Ερμηνευτικής» [= «Die Entstehung der Hermeneutik» στο *Gesammelte Schriften*, Teubner/Vandenhoeck und Ruprecht Verlag, 1964], το οποίο θα σηματοδοτήσει αφενός την πορεία της Ερμηνευτικής από πρακτική σε φιλοσοφική διαδικασία, αφετέρου την εγκατάλειψη της πρακτικής εφαρμογής των ερμηνευτικών τυπολογιών και την αντικατάστασή τους από τις ποικίλες μεθόδους προσέγγισης των κειμένων. Βλ. Άννα Τζούμα, «Ερμηνευτική: ο πονοκέφαλος της θεωρίας», *Πρακτικά XVIII Συμποσίου «Θεωρία της Λογοτεχνίας»*, Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, Αθήνα 1996.

35. Βλ. Roman Ingarden, *Von Erkennen des literarischen Kunstwerks*, Niemeyer Tübingen 1968.

36. Βλ. Eco, ό.π.· του ίδιου, *I limiti dell'interpretazione*, Fabbri, Bompiani, Sonzogno, Etas S.p.A., Milano 1990 [= *Ta Όρια της ερμηνείας*, μετ. Μαριάννα Κονδύλη, Γνώση, Αθήνα 1993].

37. Βλ. Wolfgang Iser, *L'acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique*, éd. Pierre Mardaga, Bruxelles 1985.

38. Βλ. Joseph Jurt, «Für eine Rezeptionssoziologie», *Cahiers d'Histoire des Littératures Romanes* 1-2 (1979) 214-231.

39. Βλ. Jacques Leenhardt, Pierre Jozsa, *Lire la lecture*, Le Sycomore, Paris 1983.

κασία (Jauss⁴⁰, Steinmetz⁴¹), ο προβληματισμός θα αποκρυσταλλωθεί στην έννοια της ιστορικότητας της κατανόησης.

Η έννοια αυτή που εμφανίζεται ήδη στην ερμηνευτική της αρχαιότητας με τη μορφή της αλληγορικής ερμηνείας των Ομηρικών επών από τους Στωικούς και τους Αλεξανδρινούς στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν τον κανονιστικό χαρακτήρα των επών μέσα από τον εκσυγχρονισμό της ερμηνείας τους, θα αποτελέσει την τρίτη κίνηση (*subtilitatem applicandi*) του Trivium στην ερμηνευτική θεωρία του Rambach (1723) και περνώντας ως φιλοσοφική προϋπόθεση στην ερμηνευτική του Schleiermacher (1829), θα αποκρυσταλλωθεί ως «προϊδέαση» (*Vorwissen*) στην ερμηνευτική του Gadamer⁴².

Β. Ως προς το θέμα λοιπόν της Γενετικής ερμηνευτικής που μας απασχολεί, η ιστορικότητα της κατανόησης πλήττει τις θέσεις της δομικής σημειολογίας ως προς δύο σημεία:

α) Κατ' αρχάς επειδή επιβάλλει τη διπλή χωροθεσία των εξωκειμενικών αναφορών. Μια ιστορική και κοινωνική ερμηνεία των λογοτεχνικών κειμένων θα πρέπει, σύμφωνα με αυτά τα δεδομένα, να τοποθετηθεί ταυτόχρονα στο εσωτερικό και στο εξωτερικό του κειμένου, προσπαθώντας να κατανοήσει την αξιολογική χειρονομία του, έτσι όπως εκφράζεται αφενός στο επίπεδο των ιστορικών εγγραφών στα προσδιορισμένα σημεία του (υλικό σημείο/χρόνος γέννησης), αφετέρου έτσι όπως τα εκάστοτε ιστορικά συμφραζόμενα ορίζουν σημασιολογικά τα απροσδιόριστα σημεία του (χρόνοι ανα-γεννήσεων).

β) Κατά δεύτερο λόγο, επειδή η εκάστοτε προϊδέαση προϋποθέτει μια αποσκευή από γλωσσικές συμβάσεις, καθορισμένα συστήματα νόηματος, καθορισμένα συστήματα ηθικών και διανοητικών κανόνων και αξιών, και κατά συνέπεια βρίσκεται σε αδυναμία να αποκαταστήσει απολύτως το νόημα της παρελθούσας ιστορικότητας όπως εγγράφεται στα προσδιορισμένα σημεία του κειμένου. Την περιορισμένη γιατί προκαθορισμένη ιστορικά προοπτική των μεταναγνώσεων θα προβάλλει επανειλημμένα ο Gadamer ως αιτία των ιστορικών παραναγνώσεων στα λογοτεχνικά κείμενα⁴³. Είναι λοιπόν αυτή ακριβώς η διαδικασία κατανόησης της ιστορικής προοπτικής (έτσι όπως μεταφέρεται μέσα από τα διακείμενα που οργανώνουν το κείμενο) που παραποιεί την πληροφορία που δίνει το κείμενο ως υλικό σημείο και αναποδογυρίζει τους κανόνες του παιγνιδιού: υποκαθιστώντας τη σταθερή σημασία των προσδιορισμένων σημείων με μια μεταβαλλόμενη σημασία που θα ταίριαζε στα μη προσδιορισμένα ση-

40. Βλ. Jauss, *ό.π.*

41. Βλ. Steinmetz, *ό.π.*

42. Βλ. Τζούμα, *ό.π.*

43. Βλ. Hans Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960.

μεία, το λογοτεχνικό κείμενο παραδίνεται εξ ολοκλήρου στην παρανάγνωση⁴⁴. Θέση που οι Gadamer και Jauss συνειδητά επικροτούν, αφού, καταφέροντας με τον τρόπο αυτό η Ερμηνευτική να εκσυγχρονίζει κάθε φορά το λόγο της Ιστορίας, η κάθε εποχή βιώνει και ιδιοποιείται το παρόν της, δηλαδή τη γνωσιολογία του.

44. Βλ. Anna Tzouma, «Problèmes de lecture historique et sociale des textes de fiction», *Παρουσία Η'* (1992) 346-355.